

функціонує як самодостатній носій змістових кодів та шифрів, виступає повноправним розповідачем, а не слугує тільки ілюстративним тлом. Як зазначає сам автор, у праці, що стосується громадські думки, це особливо важливо, адже такий підхід виявляє, як жили, якій обробці піддавалися пересічні люди та водночас свідчить про слабкі місця в ідеології та пропаганді, які влада вважала за необхідне заповнювати. Повертаючись до множинності стратегій, зауважу, що прочитання монографії через іконографічні джерела є не менш цікавим, ніж через власне текстові параметри і розбудова саме такої тлумачної моделі ще чекає на свого вдумливого адресата.

Для мене як дослідника тоталітарної літератури «НЕПРИБОРКАНЕ РІЗНОГОЛОССЯ» – це і розповідь про різні способи кодифікації насильства у категоріях *свого*, (нашого) та *чужого* (їхнього, не-нашого). У цьому контексті я ставлю перед собою запитання про вписування культурної спадщини соціалістичного реалізму в національний дискурс насильства та історію соціального письма. Пошуки відповіді тривають...

О.І. Луцький

УКРАЇНСЬКЕ ДРУКОВАНЕ СЛОВО ПІД НІМЕЦЬКИМ КОНТРОЛЕМ

*Головата Лариса. УКРАЇНСЬКИЙ ЛЕГАЛЬНИЙ ВИДАВНИЧИЙ РУХ
ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ, 1939-1945. – Київ – Львів, 2014. – 582 с.)*

Останні двадцять років внаслідок рішучої відмови української історичної науки від заідеологізованих і заполітизованих підходів стали поворотними у розвитку української історіографії проблеми «Україна у Другій світовій війні», яка здавна привертає увагу не одного покоління істориків, спонукаючи до нових студій. Аналізові цього доробку вже присвячено низку історіографічних і бібліографічних праць. Проте й досі, як слушно відзначає авторка рецензованої монографії, культурна тематика в структурі досліджень з історії України періоду Другої світової війни ще не набрала достатньо репрезентативної ваги. Не лише радянська, але й сучасна вітчизняна історіографія традиційно обмежує згадану проблему переважно військовими, соціальними, політичними й демографічними питаннями, залишаючи на периферії своєї уваги культурне життя, що, безперечно, істотно перешкоджає виробленню цілісного, багатогранного образу воєнної доби. За таких умов рецензована книга одержує особливу актуальність і наукову цінність.

Проблема українського легального видавничого руху в межах різних державних й адміністративних утворень Європи, які знаходилися у сфері нацистського контролю, причому не лише на автохтонних українських землях, а й у місцевостях, що знаходилися поза Україною, але де були присутні потужні еміграційні середовища, відкриває великі можливості для розуміння тогочасних культурних процесів, комплексного осмислення цього явища. Тема, як вона сформульована, по-суті не має своєї історіографії. Існуючі наукові розвідки з окремих аспектів, хоча й містять цікаві спостереження, але не розкривають суть явища, його природу, тенденції розвитку.

Слід узяти до уваги і той факт, що робота присвячена дуже складному науковому об'єкту, що вимагає міждисциплінарного підходу і відповідно передбачає наявність серйозної історичної, культурологічної, книгознавчої, літературознавчої, мистецтвознавчої підготовки. Лариса Головата, давно відома як вдумливий дослідник історії українського друкованого слова, що ґрунтовно володіє навиками наукового пошуку, розробки теоретико-методологічних засад для вирішення складних наукових проблем, тривалий час вивчає український видавничий рух періоду Другої світової війни, паралельно бібліографуючи репертуар головних видавництв і готуючи до друку науково-довідкові видання. Її історико-бібліографічні праці мають заслужений попит і авторитет серед дослідників історії культури, завдяки вивіреності, новизні інформації, чіткій авторській схемі подачі різнопланового матеріалу, яка не має аналогів серед відомих на сьогодні книго- і пресознавчих досліджень. За цією тематикою Л. Головата написала цикл статей, що стали своєрідним відкриттям, а тепер у науковій монографії вона фактично підсумовує свої багаторічні студії в архівах і бібліотеках України, Польщі, Чехії, Канади. Особлива цінність представленої синтетичної роботи полягає в насиченості джерельної бази, широкій репрезентативності інформативного матеріалу, науковому аналізові їхнього змісту, структурованості і системності викладу. В монографії можна знайти чимало цікавих сторінок, де представлений оригінальний фактичний матеріал або композиційно продумані, змістовно переконливі авторські узагальнення і оцінки з неодмінним карбом концептуальної новизни.

Мета автора полягає у з'ясуванні масштабів, специфіки і тенденцій розвитку українського легального видавничого процесу, визначенні його місця й ролі в межах Третього райху, Протектораті Чехії і Моравії, Генеральній губернії, Райхскомісаріаті Україна в тісному контексті національного, культурного й громадського життя періоду Другої світової війни. Таким підходом зумовлена двоякість дослідницького завдання: з одного боку відтворення структури українського організованого життя, вивчення його специфіки на окупованих територіях Центрально-Східної Європи з метою осмислення внеску громадських організацій, політичних груп та окремих осіб у видавничий доробок, а з другого – розкриття тематико-типологічного складу окремих видів друкованої продукції, особливостей змісту, відповідності читацьким запитам.

Варто відзначити продуману, підпорядковану меті дослідження структуру роботи. Належне підґрунтя для аналізу забезпечило знання фактичного матеріалу. Прагнучи охопити всю цілісність українського видавничого руху, автор глибоко досліджує його інституційну базу, правові, організаційні, матеріальні аспекти функціонування, кадрове забезпечення, вплив зовнішніх і внутрішніх факторів, тенденції репертуарної політики, тематику і змістове наповнення книжкового і пресового масиву, внесок у його розвиток окремих громадських і культурних діячів, видавничі ініціативи і плани, типологічні групи видань, їхнє соціокультурне значення, пріоритети на різних етапах існування. Уникаючи однобічності і спрощень у висвітленні видавничого процесу Л. Головата фокусує свою увагу на тогочасному друкованому продукті. На основі докладного аналізу фактично усієї сукупності доступних публікацій, дослідниця переконливо доводить, що санкціоноване державою пресовидання українською мовою, навіть будучи зорієнтованим більшою чи меншою мірою на публікацію численних урядових законів і комунікатів, поширення ідеологічного впливу на населення, не становило однорідного явища, як з погляду підпорядкування, суспільних функцій, так і змісту. Зокрема, цілком вмотивованим видається висновок вченого, що український легальний видавничий репертуар часів Другої світової війни не можна жодним чином гомогенізувати, подаючи як механічне поєднання, єдиний конгломерат. Адже навіть в урядових україномовних газетах або, інакше кажучи, німецьких виданнях українською мовою Райхскомісаріату Україна (де вони за підрахунками Л.Головатаї становили 70 відсотків) чи Генеральної губернії, де вони, на думку окремих вчених, перетворилися на «типову колабораціоністську пресу»¹, що виходили при німецьких урядових концернах під жорстким ідеологічним та адміністративним тиском, з'являлися дописи цілком проукраїнського змісту й характеру. Не кажучи вже про періодику, ініційовану українськими громадськими, навчальними, церковно-релігійними, науковими чинниками і видавану українськими видавничими фірмами, яку часто використовували як трибуну для пропаганди важливих питань національного життя в умовах окупаційної дійсності. Прикладом цього можуть слугувати численні публікації в щоденнику «Краківські вісті» – найстабільнішого українського періодичного видання періоду війни, що виходив під маркою краківського, а від 1942 р. – львівсько-краківського «Українського Видавництва». Різноманітні матеріали часопису, який мав розгалужений кореспондентський корпус, і донині залишається одним з найбільш вагомих джерел про тогочасне національне суспільно-культурне життя в Україні і поза її межами. Тому переконливим видається висновок дослідниці, що вся легальна видавнича продукція вимагає диференційованого підходу і відповідного розрізнення, «бо надто різними були побудники соціокультурної діяльності» та її наслідки. Власне здобуток автора і полягає в тому, що вона дуже критично підійшла до існуючих історіографічних версій щодо різних аспектів проблеми, чітко формулюючи свої зважені оцінки і висновки, які підтверджені фактами і впливають з наукових узагальнень.

Великий інтерес викликає дослідження, присвячене науковому сегменту книго- і пресовидавничого руху, комплексному осмисленню його місця в загальному масиві друкованої продукції. Цій проблемі у монографії приділяється особлива увага, що видається цілком природним, бо вказаний аспект діяльності українських вчених розглядається поки що вивчався дуже побіжно, та й то лише в контексті досліджень ширшої тематики. Л. Головата на широкій джерельній основі представила своє бачення видавничих можливостей головних наукових інституційних осередків (Українського історико-філологічного товариства у Празі), Українського чорноморського інституту у Варшаві, Українського наукового інституту в Берліні, історико-філологічного гуртка при Київському будинку вчених, Об'єднання праці наукових робітників відділу культурної праці Українського центрального комітету у Львові тощо) відповідно до потреб науки, а також реконструювала їхню

¹ Див.: Стасюк Л. Видавничо-пропагандивна діяльність ОУН (1941-1953 рр.) / Центр досліджень визвольного руху. Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича, Львів, 2006, с. 30.

провідну тематику і визначила фактори і причини, що її зумовлювали. Дослідження показує пріоритети, якість наукових пошуків, їхню тяглисть, що істотно доповнює наші знання про реальний розвиток національної культури, її окремих галузей, відтак спонукає відмовитися від стереотипізованих уявлень про критичне завмирання духовного життя в роки війни, зокрема соціогуманітаристики, які виникають від недостатнього володіння матеріалом.

Слід також відзначити добре оформлення роботи, повноцінний науково-довідковий апарат, що включає дев'ять додатків, які несуть велике науково-інформативне навантаження, чотири допоміжні покажчики: імен, географічних назв, організацій, товариств, установ, формувань, періодичних і продовжуваних видань, що значно спрощує пошук необхідного матеріалу.

Загалом робота Л. Головатой – це власне бачення проблеми, оригінальна версія, яка не заперечує існування інших можливих досліджень на цю тему, а навпаки заохочує до їх створення, викликаючи нові ідеї. А це є цінною ознакою справді творчої, новаторської роботи. Інші можливі варіанти інтерпретації матеріалу, на мою думку, не можуть ставити під сумнів цінність наукових підходів автора монографії, адже запропонований нею спосіб розв'язання поставлених завдань може стати і, очевидно, стане прикладом історичного дослідження подібної проблематики для інших дослідників.

Звичайно, оскільки вивчення тематики українського видавничого руху часів Другої світової війни перебуває на початковому етапі, то знайти в монографії, яка є першим представленням цієї наукової проблеми, вичерпні відповіді на всі невіршені і дискусійні питання нереально, тим більше, такої мети авторка перед собою не ставила. Головне значення книжки полягає не тільки в тому, що в ній максимально об'єктивно, наскільки це сьогодні можливо, відтворено цілісну картину цього маловивченого пласту тодішнього культурного світу, яка дозволяє подивитися на нього з іншої, значно ширшої перспективи, ніж та, що пропонується іншими науковцями, але й наочно продемонстровано переваги запропонованих теоретико-методологічних підходів до розв'язання зазначених проблем, що відкривають нові можливості для подальших результативних пошуків.

УДК 94:342.5(477.81/.82)»13/16»

В.М. Шеретюк

ОРГАНИ ВЛАДИ НА ВОЛИНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ ПЕРІОДУ ПІЗНЬОГО СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ ТА РАННЬОГО НОВОГО ЧАСУ

(Рец.: Бортнікова А.В. Державна влада та місцеве самоврядування на Волині (кінець XIV – середина XVII) [Текст] : монографія / Алла Василівна Бортнікова. – Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2013. – 552 с.)

Вийшла у світ монографія, присвячена малодослідженій проблемі вітчизняної історії – організації державної влади та місцевого самоврядування на Волині від кінця XIV до середини XVII ст. Автор книги – А. В. Бортнікова, доцент Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Об'єктом дослідження автор обрав надзвичайно актуальну тему державотворчого дискурсу, як в науковому, так і практично-політичному сенсі. В умовах розбудови української державності значно зростає інтерес широкої громадськості до історії окремих регіонів країни.

Вивчення історії функціонування органів влади на волинських землях саме в цей період допомагає з'ясувати особливості становлення і розвитку правових підстав та організаційних можливостей центральної і місцевої влади, ієрархію та динаміку змін керівного складу урядовців, їхні повноваження і функції, систему самоврядування в містах, механізми відносин верхньої та місцевої влади тощо.

Загалом політику центральної влади у цей період було спрямовано на підтримку міст, забезпечення їх належного розвитку. Міста були не лише великими адміністративними центрами з органами державного управління, а й потужними торгово-ремісничими осередками. Їх розташування на перетині торгових шляхів значною мірою визначило характер занять міських жителів, переважна більшість яких займалися торгівлею, ремісництвом, промислами, що сприяло соціально-економічний розвитку міських поселень.

У волинських містах найпоширенішою формою управління була організація їх самоврядування на правових засадах магдебурзького права. Увагу автора зосереджено на становленні та особливостях